

De actualiteit van Jezus' offer

In onze geseclariseerde samenleving ligt de betekenis van het offer van Jezus Christus moeilijk. Offerrituelen worden beschouwd als iets archaisch waarvan de zin ons ontgaat. Misschien waren onze voorouders bang voor het onweer en gingen ze daarom spontaan een schaap offeren? Blijft vreemd, maar hoe dan ook, wij weten inmiddels wat onweer is en weten dat offers daar niets aan veranderen. Als offers geen aanwijsbaar nut hebben maar slechts gebaseerd waren op onwetendheid, dan zal dat voor het offer van Jezus Christus ook wel gelden.

Het interessante van de Franse denker René Girard is dat hij geprobeerd heeft het offerritueel te begrijpen vanuit de antropologie, en daarbij verder wilde gaan dan simplistische verklaringen zoals die van hierboven. Op grond van zijn onderzoek komt hij tot de conclusie dat niet onweer, of een andere natuurlijke factor, maar beheersing van het menselijk geweld de grootste uitdaging was voor de menselijke cultuur. En nog steeds is, wat dat betreft zijn we niet zoveel verschillend van onze voorouders. Wel is het zo dat binnen samenlevingen waarin de staat een geweldsmonopolie heeft, het gevaar van escalatie van conflicten aanzienlijk minder is dan in samenlevingen waarin dat niet het geval was. Het beeld dat uit de mythen opdoemt, zij het op een indirecte manier, is dat dé methode om een geweldscrisis te bezweren bestond in wat we nu het zondebokmechanisme noemen: onderlinge conflicten en wrok worden geprojecteerd op een enkel slachtoffer dat wordt uitgestoten of vermoord. Conflicten verdelen, maar een zondebokuitdrijving verenigt en stelt de samenleving in staat om verder te gaan. De stelling van Girard is dat deze wonderlijke ervaring – vrede die tot stand komt door collectief geweld – ten grondslag ligt aan de offerpraktijken die dit mechanisme ritualiseerden en verfijnden. De overdracht van de zonde van de groep naar het offer wordt bijvoorbeeld symbolisch uitgebeeld door de handen te leggen op de kop van het dier. Bij mensenoffers zien we soms dat het slachtoffer eerst moet worden aangezet tot een overtreding, zodat de uitdrijving gerechtvaardigd is. De TV-detectives en misdaadthrillers die als een vast ritueel bijna elke avond op ons scherm voorbijkomen en waarin het steeds weer draait om “zoek de schuldige”, zou je kunnen zien als een nog verdere verfijning van de offerpraktijk.

Het zondebokmechanisme dat ten grondslag ligt aan de offers, is geen fictie. Het “werkt”, ook vandaag. Denk aan pesterijen in de klas of op de werkvloer, het ontslaan van managers en coaches bij tegenvallende resultaten, of negatieve aandacht aan buitenlanders ten tijde van crisis. Maar het werkt bij de gratie van de leugen. De zondebok is niet echt schuldig. Hij heeft ongetwijfeld fouten, zoals ieder mens, maar niet zodanig dat hij het verdient om uitgestoten te worden. Het aanwijzen – of dit nu expliciet op een bepaald moment gebeurt, of impliciet over een periode – *creëert* een scheiding tussen hij en wij, tussen een schuldige zondebok en een onschuldige nu onderling verenigde groep. Het arbitraire karakter ervan maakt het tot een leugen. Vandaar ook dat mythen de zondebokuitdrijving indirect weergeven, versluierd. Het zijn verhalen van de overlevenden, niet van het slachtoffer zelf.

In sommige verhalen, bijvoorbeeld in het bijbelboek Job, treffen wij het perspectief van het slachtoffer wel aan. Daarmee onthullen zij wat vanaf de gewelddadige grondlegging der wereld verborgen was. Het meest onthullend is ongetwijfeld het lijdensverhaal van Jezus zelf: “Zij hebben mij zonder reden gehaat” (Joh 15:25). De typisch onbewuste leugen (“ zij weten niet wat zij doen”) is daarom in de loop der eeuwen steeds moeilijker vol te houden. Steeds vaker prikken wij door de mythische beschuldigingen aan het adres van de zondebokken (Joden, buitenlanders ...) heen. Hierin kunnen wij de stille kracht zien van de langzame doorwerking van het Evangelie. Jezus nam de positie in van het offer in zijn meest primitieve vorm, die van

collectieve marteling en moord. Maar dan wel als rechtvaardige voor onrechtvaardigen (1 Pet. 3:18), en niet andersom. Door de eeuwen heen heeft de kerk de herinnering hieraan levend gehouden. Het zondebokmechanisme heeft daarmee veel van zijn kracht verloren, ook al blijft het nog steeds gemakkelijker de zondebokken van anderen aan te wijzen en voor hun slachtoffers op te komen dan onze eigen zondebokken te zien.

Hier moet nog iets aan worden toegevoegd. Het probleem van het zondebokmechanisme is niet alleen het probleem van de slachtoffers, in de vorm van fysiek geweld of sociale uitsluiting, hoe pijnlijk ook. Er is meer: elke scheiding die een zondebokaanwijzing aanbrengt is elke keer weer een ontkenning van onze onderlinge gelijkheid en verbondenheid en de liefde die daarop gebaseerd zou moeten zijn. Het is dezelfde valse scheiding die Solzjenitsyn zo treffend beschreef in Goelag Archipel:

“Op het rottende gevangenisstro voelde ik in mijzelf het eerste ritselen van het goede. Langzamerhand werd het mij duidelijk dat de lijn die goed en kwaad van elkaar scheidt niet loopt tussen staten, klassen of partijen maar dwars door ieder mensenhart ... Toen heb ik de waarheid van alle wereldreligies begrepen: deze strijden met het kwaad in de mens (in ieder mens). Toen heb ik de leugen van alle revoluties in de geschiedenis begrepen: deze vernietigen alleen hen die op dat moment de dragers van het kwaad zijn; het kwaad zelf erven ze in nog verhevigde vorm”.

Als het zondebokmechanisme aan kracht inboet, blijft de vraag hoe de samenleving dan de conflicten kan overleven die het gevolg zijn van onze onderlinge rivaliteit. Dit brengt ons tot nog een betekenislaag van Jezus' offer. De goden van het offerritueel, dat wil zeggen de goden van het collectieve geweld hebben vrede gebracht, maar tegen een prijs. Ze hebben niet alleen het zicht op onze medemens vertroebeld, en op onszelf, maar ook op de God van het slachtoffer. In zekere zin is het offerritueel altijd de opening geweest van de cultuur als gesloten systeem naar buiten. Door deze opening werd de schuld weggesluisd, en werden leven en vrede ingehaald. Deze opening heeft Jezus Christus gebruikt om een andere God te laten zien, de God van het slachtoffer, die er altijd al geweest is zonder dat wij het wisten, een God die zichzelf geeft voor de ander en die ons overstelpt met onverdiende goedheid, niet in de laatste plaats de goedheid van een onderlinge betrokkenheid gebaseerd op liefde in plaats van rivaliteit. *“Het is in de gestorven en verzen Christus en de uitstorting van de heilige Geest, die mateloos geschonken wordt, dat wij deelachtig worden aan Gods diepste innerlijkheid.”* (Benedictus XVI). Wat ons dan vervolgens de drive geeft tot een andere manier van omgaan met elkaar.

Hans Weigand